

După prefață și introducere, teza conține în forma publicată următoarele capitole: 1. Constituirea cetăților privilegiate între doctrina juridică și sursele epigrafice; 2. Privilegierea juridică a comunităților indigene; 3. Geografia juridică a municipiilor și coloniilor; 4. *Ius Latii* și privilegierea juridică a comunităților

dunărene; 5. Un aspect al privilegierii juridice: *ius Italicum* în Dacia; 6. Concluzii. Urmează un binevenit rezumat în limba franceză, bibliografia, foarte consistentă, și două hărți.

Alexandru Barnea

Leonard Velcescu, *Dacii în sculptura romană. Studiu de iconografie antică*, Éditions Les Presses Littéraires, [Saint-Estève]¹, 2008, 298 p.

Lucrarea¹ de față reprezintă traducerea unei teze de doctorat, intitulată *Les Barbares (Daces) dans la sculpture romaine. Étude d'iconographie antique*, susținută în 2000 la École Pratique des Hautes Études, Paris. Rațiunile pentru care am ținut să recenziez această apariție recentă sunt următoarele: interesul indubitabil pe care tema îl prezintă; faptul că am consultat teza în biblioteca EPHE; în fine, detaliul că L.V., destul de prezent în presa din România², a ținut să-și prezinte cercetările în cadrul unui Congres de Dacologie (al II-lea, 2001)³.

¹ Imprimată în Franța, dar în limba română, cartea nu posedă ISBN, cu alte cuvinte nu există. Ea pare o comandă personală.

² Nu mi se pare întâmplător că interviul din *Formula AS* (nr. 759, 2007) i-a fost luat tocmai de Aurora Pețan, fostă cercetătoare de la Institutul de Lingvistică, trecută însă cu arme și bagaje în tabăra dacomanilor și promotoare înfocată a veridicității „cronicii pe plumb geto-dace” (falsuri patente).

³ Din punctul meu de vedere, cei care frecventează asemenea reuniuni se autoexclud din comunitatea științifică. Autori tracomani sunt dealtfel citați în carte de către L.V.: p. 10 n. 2 (M. Alecu-Călușită), p. 119 n. 285 (N. Densușianu); p. 267 (revista *Noi Tracii*). L.V. se întreabă într-o notă (p. 63 n. 180): „nu ar fi imposibil, de exemplu, ca limba vorbită în Dacia înaintea sosirii ocupanților romani să facă parte, cu latina populară, dintr-un vechi fond comun, din aceeași [sic] familie indo-europeană, cele două limbi având deci multe asemănări”; recunoaștem aici una dintre dogmele curentului dacoman. Recent, L.V. a publicat un studiu și în

Dacă documentația bogată (mai ales din catalogul de statui), cercetările din Italia (Roma, Napoli, Florența) și numeroasele ilustrații (multe fiind fotografii personale), merită să fie semnalate, cartea prezintă însă lacune și erori deosebit de grave.

O primă parte e formată din 11 capitole; a doua parte, după o scurtă concluzie, cuprinde un catalog al statuiilor reprezentând daci (pp. 149-298, în total 132 de piese), adică exact jumătate din volum. L.V. își exprimă de mai multe ori intenția viitoare de a realiza un corpus *complet* (cel prezent fiind, după propria mărturisire, incomplet) cu toate statuile de daci cunoscute până în prezent. Voi prezenta fiecare capitol în parte (despre introducere [cap. I], mustind de greșeli gramaticale, vezi mai jos), înainte de a trece la observații de ordin general.

Cap. II, referitor la istoria Daciei preromane (pp. 10-19), este o însăilare naivă de locuri comune provenind dintr-o bibliografie românească învechită, la care se adaugă referințe franțuzești din sec. XIX, fără nicio utilitate. Rolul dacilor este, în mod constant, supradimensionat. Aflăm că iazigii „s-au comportat ca niște trădători față de cauza popoarelor libere” (p. 18), și că „poporul dac s’a [sic] răsculat cu mare dușmănie împotriva ocupației romane, de nenumărate ori” (p. 18 n. 37 – trec cu vederea exprimarea total părtinitoare). L.V. afirmă că Trebonianus Gallus a abandonat, în 251, „teritoriile Daciei cucerite

SCIVA (58, 2007, pp. 21-31: „Représentations statuariques du roi Décébale”), a cărui versiune în limba română apăruse anterior în revista dacomană *Dava International* (nr. 1, 2000) și pe internet (<http://www.iatp.md/dava>).

de Romani, Muntenia și sudul Moldovei” (p. 19 n. 37); or acestea, temporar ocupate doar de către Traian, erau deja abandonate sub Hadrian. În aceeași notă, autorul reproduce (prin procedeul compilativ care-i este propriu) considerațiile paramarxiste (și dintr-o altă epocă) ale lui C. Daicoviciu despre oprimarea și exploatarea exercitate de către statul roman, un „imperiu sclavagist”. Conform lui L.V., retragerea aureliană a însemnat eliberarea Daciei „sub presiunea Dacilor liberi și a aliaților lor” (p. 18). Viziunea naționalistă și etnicistă despre strămoși este la loc de cinste: aflăm astfel că „trăsăturile fețelor Dacilor, detaliile costumului amintesc în tocmai [*sic*] hainele și fizionomia țăranilor români din Carpați: statură înaltă, robustețe, aspect dirz” (p. 36), dacii având un „aspect viril” (p. 39). Tonul este evident cel al unui diletant dublat de un naționalist.

Cap. III, despre semnificația termenului de „barbar” și reprezentarea barbarilor în context roman (pp. 20-37), este extrem de confuz. Cap. IV, voit ca un studiu comparativ între reprezentările de daci de pe Columnă și cele ale altor „barbari” (pp. 38-46), începe cu o judecată de valoare: Columna lui Traian i se pare lui L.V. „cel mai impresionant monument triumfal construit vreodată” (p. 38). Cap. V, mai consistent, se referă la reprezentările lui Decebal (pp. 47-93), între care trebuie remarcată secțiunea despre vasul în *terra sigillata* de la Blain (pp. 53-64). Ar fi putut rezulta de aici o anchetă interesantă – căci strădaniile personale ale lui L.V. în Franța merită amintite; din păcate, din informațiile strânse (sau mai degrabă juxtapuse) L.V. nu aduce, la final, o reconstituire mai completă a acestui tip de vas. Ca peste tot în restul lucrării, datele preluate (= excerptate) de la diverși autori rămân neexploate critic. Urmează un lung *excursus* despre reprezentările lui Decebal, în care notele sunt încărcate până la refuz cu alte extrase din istorici moderni.

În cap. VI, despre statuile de daci (pp. 94-100), L.V. refuză sistematic interpretarea lor ca prizonieri, pentru motivul că nu ar fi reprezentați legați. La fel, în cap. VII, despre sculpturile de „barbari” (pp. 101-103), L.V. afirmă: „Din punct de vedere iconografic, acești « Barbari » (Daci) nu au un aspect de supuși, de prizonieri, de captivi, ci mai curînd au o înfățișare, [*sic*] naturală, calmă, ca și cum ei ar fi în repaus. Este

o poziție care se poate de altfel vedea încă în zilele noastre, la descendenții Dacilor, locuitorii din anumite regiuni ale României actuale” (p. 101).

În cap. VIII, referitor la statuile de daci din Forul lui Traian (pp. 104-109), ipoteza unor sculptori daci aduși tocmai din Dacia pentru a realiza statuile de daci din For (p. 109) este de-a dreptul „farfelue” (termenul francez este aici cel mai potrivit). Cap. IX, despre „statuile de Daci – ca mărturie a unui mîndru popor de « războinici redutabili »” (pp. 110-122), pornește de la întrebarea-ipoteză după care dacii ar fi fost reprezentați *altfel* decât toate celelalte neamuri „barbare”. L.V. susține că romanii aveau o viziune negativă, ba chiar aversiune față de „barbari”, însă „respect și admirație” față de daci... Or, fiind eu însumi autor al unei lucrări de licență exact despre imaginea dacilor în literatura latină (Cluj, 1998), mi se părea evident încă de pe atunci, cunoscând o literatură pe care acum o consider redusă (dar oricum mai relevantă decât a lui L.V.), că imaginea romanilor despre „barbari” era una ambivalentă. Dacii nu fac deloc excepție: ei apar fie ca războinici sângeroși și sălbatici, fie sub trăsăturile „bunului barbar” – și aceasta în funcție de contextul fiecărei atestări; clișeele (fie ele pozitive sau negative) precumpănesc de regulă asupra datelor „reale”. Deoarece L.V. acordă o asemenea importanță propriei anchetei, trebuie semnalată absența unui articol esențial: Z. Yavetz, „Latin Authors on Jews and Dacians”, *Historia*, 47, 1998, pp. 77-107. L.V. est un adept entuziast al mitului bogățiilor fabuloase ale Daciei și, prin urmare, al redresării economice a Imperiului după 106 (pp. 117-120). Conform acestui mit istoriografic, principala cauză a cuceririi Daciei ar fi fost de natură economică; cei care au studiat sursele știu însă că Traian a fost mînat în primul rînd, dacă nu exclusiv, de necesitatea rezolvării unei probleme militare la Dunărea de Jos. Subcapitolul despre înrolarea dacilor în armata romană, total neactualizat, urmează fidel studiul lui C. C. Petolescu (1980)⁴, cum se poate remarca din

⁴ În schimb, autorul nu cunoaște lucrarea recentă a aceluiași C. C. Petolescu, *Auxilia*

referințele din note – este puțin probabil ca L.V. să fi consultat toate inscripțiile citate. Reprezentarea unei *sica* pe un relief de la Birdswald (din sec. III) i se pare lui L.V. (p. 117) o dovadă că soldații daci și-au păstrat armamentul propriu „și deci o conștiință teritorial-etnică” (!). Este însă mai plauzibil că acea *falx* devenise emblema cohorței *I Aelia Dacorum*, un fel de „unit « badge »”, cum propune de altfel J. C. N. Coulston. Concluzia lui L.V. este că Traian a dedicat Forul atât gloriei Romei cât și dacilor, ca un omagiu închinat celui mai puternic adversar al Imperiului. El vede aici un stil original, inovator, legat exclusiv de reprezentările dacilor. Numai că, indiferent de convingerile deloc neutre ale autorului, statutul de prizonier nu este dat doar de prezența legăturilor: astfel, chipul lor – fie marcat de disperare, fie gânditor, sau chiar resemnat – sugerează statutul lor de învinși și/sau prizonieri. Motivul dacilor în arta romană mi se pare doar o variație pe aceeași temă, cea a barbarului înfrânt. Numărul mare de reprezentări se explică prin mulțimea operelor de artă (conservate) din sec. II, în general, și nu din pretinsa importanță a dacilor, care deveniseră de altfel un subtip al acestui motiv. Nu pot fi de acord cu ideea lui L.V. că dacii au fost reprezentați „sub aspectul lor natural (real)”⁵, și nu într-o versiune idealizată. Realismul, uneori evident, este însă dublat de o idealizare/estetizare mai mult sau mai puțin latentă, care poate sugera, uneori, regretul pentru soarta celor învinși. Amplasarea acestor statui, în For sau în alte ansambluri monumentale, indică de fapt adevăratul lor rol, acela de a celebra puterea Romei. Forul și monumentele care îl împodobeau nu făceau altceva decât să exprime măreția Imperiului, să-l onoreze pe *Optimus*

Daciae, București, 2002, unde o secțiune este consacrată recrutării dacilor în armata romană (pp. 47-50).

⁵ Ne putem aminti de „scandalul manualelor alternative” din 1999 (Sorin Mitu și alți autori), în care niște observații nevinovate (despre modul de *reprezentare* a barbarilor, „buzele senzuale” ale lui Decebal) au fost înfierate în stil stalinist de jurnaliștii naționaliști.

Princeps și, prin reprezentările de învinși, să „arate”, în însăși inima Imperiului, supunerea definitivă a unor dușmani periculoși. Statuile de daci erau deci imaginea figurată și eternizată a înfrângerii Daciei, oglindă a dominației imperiale.

Cap. X, despre statuile de daci din colecția Borghese (pp. 123-139), este mai tehnic, dar pe ansamblu nesatisfăcător, sub forma unei înșiruii de ipoteze în genul „judecății rabinice”⁶. Cap. XI se referă la natura și proveniența materiei prime utilizate pentru statuile de daci (pp. 140-147). Este însă surprinzător că L.V., care pretinde că a făcut un „studiu sistematic” (p. 140), ignoră că în regiunea de origine a porfirului (de fapt granodiorit), Deșertul Oriental din Egipt, au avut loc în ultimele decenii săpături de mare amploare și descoperiri excepționale – a căror valoare este sporită de calitatea cercetărilor și a publicării –, ilustrate de mai multe volume, unele editate chiar de IFAO. Ipoteza după care romanii ar fi adus porfir și din provincia Dacia trece cu vederea atât lipsa oricăror dovezi arheologice cât și inexistența unor analize geologice. L.V. adaugă: „distanța fiind mai scurtă și probabil costul era mai ieftin” – ignorând că transportul coloanelor ar fi fost imposibil din Dacia, din motive logistice. În schimb, din Egipt (unde coloanele și blocurile erau târâte/rostogolite pe nisip, până în valea Nilului), ele luau calea mării, spre Italia. În afara menționării unor analize geologice din bibliografie, L.V. nu aduce nimic nou.

De-a lungul acestor capitole, frapează mulțimea de inadvertențe, ale căror cauze sunt multiple: traducerea defectuoasă din franceză (cf. *infra*) sau din alte limbi, necunoașterea istoriei antice, necunoașterea elementară a convențiilor de citare. Iată doar câteva dintre acestea: „Gal muribund”, în locul expresiei consacrate „Gal murind” (p. 40); „Table de Peutinger” (p. 53 n. 143) este cunoscută în literatura de specialitate (din România) drept *Tabula Peutingeriana*; Criton, medicul lui

⁶ „Este posibil ca aceste statui să prezinte părți antice (brațele și capetele). Este de asemenea probabil ca ele să fie complet moderne, sau, în același timp, să prezinte părți antice și părți moderne, făcute de sculptorul *Pietro Bernini*” (p. 133).

Traian, nu este nicidecum născut în Macedonia (Pieria) (p. 65 n. 186, printr-o confuzie cu un omonim), ci în Heraclea din Caria; „Chirinalului” (p. 104, în loc de Quirinal); p. 108 n. 264, L.V. lasă de două ori, francizat, „Aulu-Gelle”, pentru numele autorului latin Aulus Gellius; copiind din italiană, L.V. dă ca loc de proveniență, pentru marmura frigienă, *Docimio* (p. 144 n. 362), în loc de Dokimeion/Docimaeum; stindardele de tip *dracones* sunt considerat exclusiv dacice (ele fiind însă mult mai răspândite). Deși L.V. include printre abrevieri și *RE*, descoperim cu surprindere, la p. 110 n. 275, că două articole din celebra enciclopedie sunt citate ca fiind scrise de cei patru redactori ai *RE* (cu titlul complet), or, notițele sunt redactate, cum se știe, de C. Cichorius (*Ala*, respectiv *Cohors*)... Nu lipsesc nici pure fantezii, precum etimologiile pentru numele dacilor (cuvântul provensal *daga*, fr. *dague*) (p. 10 n. 3).

De prea multe ori revine clișeuul despre „Daci, un popor de războinici redutabili și neînfricați” (de ex., p. 65); totul este subsumat unei viziuni patriotice⁷, conform căreia dacii, de la Burebista la Decebal, duc doar războaie de apărare. Lipsește o prezentare, fie și schematică, a istoriografiei subiectului. Bibliografia este abundentă, dar lucrările citate nu au fost deloc digerate (de ex., S. Settis). De prea multe ori găsim referințe la dicționare pentru un public (foarte) larg; mai grav, bibliografia are lacune, uneori, substanțiale: pentru imaginea dacilor în sursele literare, lipsesc studiile lui Z. Yavetz, L. Boia sau Zoe Petre; pentru materia primă, L.V. nu cunoaște niciuna dintre publicațiile recente despre descoperirile din Deșertul Oriental din Egipt. Monografia recentă a lui Al. S. Ștefan (*Les guerres daciques de Domitien et de Trajan*, Roma, 2005 [Coll. EFR 353]) apare doar în trei leme la pp. 296-298; or, ea ar fi trebuit să fi fost pe larg discutată în lucrare, deoarece abordează și problema reprezentării dacilor și cea a triumfurilor. Până și literatura occidentală este

învechită, cu numeroase detalii inutile, presărate între considerații generale și, de multe ori, naive. Supărătoare devin și multele repetiții ale unor pasaje. Ceea ce autorul numește inițial „modeste cercetări” (p. 7) sunt contrabalansate, de-a lungul tuturor acestor pagini, de lauda de sine⁸. Din scurta concluzie (p. 148) răzbate doar tonul unei dizertații.

A doua parte e ocupată de „Catalogul statuiilor de daci” (pp. 149-298), totalizând 132 de piese (compuse din diverse leme), în care, cu excepția unor fragmente din Forul lui Traian (nr. 14-43; unele informe) indicate ca „posibil nepublicat[e]” (dacă L.V., „specialist” în domeniu, nu o știe, cine poate ști?), autorul nu face, probabil, decât să reia catalogul publicat de Jutta Pinkerneil (1983) – care, *nota bene*, ar fi trebuit trecută printre abrevieri, de vreme ce apare de zeci de ori –, la care se adaugă alte titluri. Ilustrațiile sunt numeroase, unele fiind însă neclare (ceea ce nu este întotdeauna din vina lui L.V.).

În privința surselor antice, cu excepția unora preluate din *Fontes*, L.V. a ales să dea traduceri preluate din franceză și transpuse, apoi, în română. Astfel se explică referințele rămase din teză (traducerile aparținând uneori altora decât celor citați), fapt care ilustrează și necunoașterea normelor de citare ale textelor antice. De multe ori, referințele par date de un diletant: astfel, în ceea ce privește coloniile grecești vest-pontice, trimiterea se face nu la D. M. Pippidi, cum ne-am fi așteptat, ci la D. C. Giurescu, *Histoire illustrée des Roumains* (p. 11 n. 4)!

În mod constant, numele de popoare sunt redactate cu majuscule (Daci, Romani, Celți etc.), ceea ce reprezintă o supărătoare revenire la norme antebelice, datorată mai degrabă

⁷ Ce-i drept, aceeași tentă patriotică este larg răspândită în istoriografia română, și este constitutivă viziunilor exprimate de nume mari, deși cu accente mai sobre.

⁸ Culminând cu autoprezentarea de pe ultima copertă: „O carte admirabil documentată, bogat ilustrată, compusă în mod solid, scrisă într-un stil clar și susținut, care prezintă o muncă de mai bine de 15 ani de cercetări și de descoperiri despre iconografia Dacilor și pune la dispoziția publicului această « comoară » destul de puțin cunoscută”. Pentru „soliditate” și „stil”, cititorul se poate mulțumi cu cele semnalate în recenzii.

traducerii din franceză. Căci, dincolo de carențele documentației și de interpretarea istorică lăsând de dorit, în lucrarea lui L.V. izbește neglijența nemaiîntâlnită în privința exprimării. Cartea a fost tradusă din franceză în grabă și în mod automat, fără nicio grijă pentru sintaxă. Iată câteva exemple de greșeli, unele flagrante (în paranteză figurează numărul paginilor):

- traducere automată din franceză, fără a se reciti: reprezentările, iconographia (7); identificabile (8); juridiques (13 n. 15); dignitate (17); basă [= bază] (19 n. 37); Septim-Severe (24); avantajele lor naturele, nuzi, javelinei (34); sfântul Cyriaque (38); vazul (= vasul) (47); eclerori (48); curona (68 n. 192); personaje (86); triumfal (98); ruine arheologice (123 n. 314); Jerusalem (271); de mai multe ori „Trajan”;

- termeni rămași din franceză: *Sardes* (20); „Platon, în opera sa literară, *Politique*” (20; la fel în n. 41; la fel, p. 22: „*Le politique*” și „*Politique*”); *Penthésilée* (28 n. 63); provincia *Narbonnaise* (32 n. 78); *le torque* (43); papei *Pie VII* (83); antique (102); avantage (120 n. 289); d’inscriptions (121); Naples – Rome (129); *Romulus Augustule* (130 n. 326); *Vitrasis* [sic] *Pollion* (141);

- noua uniformizare (sau sărăcire) a limbii: „ideea generală care o aveau” (28), „reprezentările « sigure » care le avem” (46) etc. În locul muribundului „pe care”, îndeobște sacrificat, apare însă deconcertantul „ce”: „trăsăturile caracteristice ce o sculptură trebuie să prezinte” (46);

- aproape întotdeauna, traducând fără să reflecteze, L.V. transpune forme verbale franțuzești prin „de a [+ infinitiv]” în locul conjunctivului construit cu conjuncția „să”, lăsând impresia generală a unui text scris de o persoană a cărei limba maternă nu este română;

- de multe ori, lipsesc prepoziții (*de, pe, la, în*) fără de care sensul frazei devine obscur;

- uneori putem vedea cu stupefacție virgule între subiect și predicat;

- exprimări uneori extrem de neglijente în română (de ex., pp. 8-9, în *Introducere*, sunt mai mult decât elocvente); mai vezi „din potrivă” (67); de două ori „actual” (adj.) pentru „în prezent” (adv.) (124); „aspectul îndrăjit” (în loc de „a. dîrz”) (135); „Cap din marmură

reprezentînd pe Alexandu cel Mare tînăr, descoperită [sic, dezacord de gen, cf. fr. *tête*] aproape de templu [sic] *Érechthéion*” (137); tautologii: „dar se pot totuși face cîteva observații și cîteva remarci” (130); sistematic, „acelaș” în loc de „același”;

- regionalisme sau simple neglijențe: „cămeșei” (37), „onomasticei” (49), „căciulei” (71), „a barbei” (135), „încălțăminții” (231, 279);

- de prea multe ori întîlnim titluri de opere antice lăsate în franceză (de ex., Dio Cassius, *Histoire romaine*), sau chiar un text din Pliniu cel Tânăr lăsat în franceză (68 n. 192);

- necunoașterea limbii latine: „celebrul [sic] *porticus porphiretica*” (125); titlu copiat din majuscule: *Dacia Avgvsti* [sic] *Provincia* (296, 298). Ignorarea termenilor specifici face ca L.V. să traducă termenul specializat francez „aile” (lat. *ala*, rom. „ală”) prin „aripă” (48)! Aceeași necunoaștere a limbii latine e evidentă în formula „*C. Sallusti Crispi* (Salustiu)” (35), în care L.V. a copiat întocmai forma de genitiv, luând-o drept forma de bază.

- puținele cuvinte în greacă apar de cele mai multe ori fără accente;

- „Efez” (291-292 [291, este de fapt vorba de Smyrna]), în loc de Efes;

- expresii deconcertante: „istoria mondială a epocii” (11); „Decebal, singurul Dac identificat în calitate de persoană în artă” (46).

Multe litere și cratime lipsesc, iar diacriticele sunt uneori absente. În această lucrare devenită o înșiruire de anacoluturi aproape că nu există paragraf fără probleme gramaticale sau de sens, punctuate în plus de mici erori. Lectura devine astfel extrem de penibilă, sporind inconfortul dat de ideile vehiculate.

La origine o teză compilativă, cartea se prezintă sub forma unei traduceri nesatisfăcătoare, al cărei conținut a rămas aproape neactualizat (cu excepția unor numere din catalog). Or, dacă asemenea carențe interpretative mai pot fi încă de înțeles în România, ele nu se mai justifică în cazul unei lucrări concepute în Occident; accesul la o documentație bogată este desigur indispensabil, dar rezultatele nu sunt pertinente în lipsa unei metode critice și a unor grile interpretative actuale. Invocarea obsedantă „sperăm ca viitoarele cercetări arheologice...”

străbate toate capitolele. Pretinsa cercetare sistematică și contextuală eșuează într-o înșiruire de banalități, de extrase interminabile din antici și moderni, subsumate unei viziuni vădit naționaliste care flirtează uneori cu dacomania. Pentru L.V., statuile de daci sunt importante pentru că dacii au fost foarte importanți. Autorul nu studiază un subiect

istoric, care se cere obiectivat, ci scrie despre „strămoși”, în permanență omagiați. Este regretabil aspectul neglijent al lucrării, dar și mai regretabil este faptul că un astfel de subiect nu a beneficiat de tratamentul care i se cuvine.

Dan Dana